

“Jer kad žene budu žene prave...”

Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće

Autorica prikazuje položaj žena u procesu modernizacije u Banskoj Hrvatskoj krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Analizira političke i obrazovne prilike te položaj žena u obrazovnom sustavu Banske Hrvatske i razmatra ih u širem, europskom kontekstu. Činjeničnom i komparativnom interpretacijom omogućuje pouzdan uvid u važan segment položaja žene u hrvatskom društvu u vrijeme procesa modernizacije.

Ključne riječi: modernizacija društva, obrazovanje žena, Banska Hrvatska, položaj žena

I.

U razdoblju banovanja Ivana Mažuranića (1873-1880) hrvatske su zemlje bile zahvaćene valom modernizacije koji se očitovao u raznim sferama ondašnjeg hrvatskog društva (mada će se dio Mažuranićevih reformi poprilično rastočiti nakon njegova banovanja). Hrvatsku modernizaciju u Mažuranićevo doba teško da možemo usporediti sa modernizacijom koja se događala u *centru*, odnosno modernizacijom zapadnoeuropskog tipa. Ona je, naime, provedena u još neliberalnom društvu i posvemašnjoj gospodarskoj nerazvijenosti. Iz toga proizlaze i glavna obilježja hrvatskog liberalizma onoga vremena, a to su umjerenost, kompromisnost i nerijetko sklonost tradicionalizmu. Za hrvatsku modernizaciju najbolje bi bilo koristiti termin “konzervativna modernizacija”. Jedan segment hrvatskog društva doživjet će, ipak, zamjetne promjene upravo pod utjecajem Mažuranićevih (modernih) reformi. Bio je to segment obrazovanja. Ovdje nastojim prikazati do kakvih promjena dolazi u hrvatskom školstvu nakon što je Mažuranićeva reforma osnovnog školstva već jedno vrijeme zaživjela u hrvatskom društvu (doživljavajući, naravno, uz kritike i pohvale, brojne preinake). Uočavaju li se na prijelazu u XX. stoljeće elementi napretka u razvoju prosvjete, posebice u obrazovanju žena?

Žensko obrazovanje, prvenstveno određivanje granica do kojih ono može ići, bilo je vrlo često i aktualno pitanje koje su postavljali predstavnici školskih vlasti, ugledni pedagozi, psiholozi i filozofi. Postavljajući to pitanje nastojali su doći do odgovora kakva je, zapravo, uloga žene u tom modernom, novom društvu koje nastaje. Još uvijek su vrlo jake tradicionalno – patrijarhalne vrijednosti koje su ženu određivale prvenstveno kao majku i kućanicu, ali novi normativni sustav građanskog društva tražio je i novu – *pravu* ženu.

Prvi hrvatski školski zakon,¹ kao sastavni dio modernizacijskih reformi bana Mažuranića, predstavljao je i za ondašnje europske prilike velik pomak u modernizaciji školstva Hrvatske, izražavajući liberalna načela u brojnim svojim odredbama. Najžešće polemike i duge rasprave vodile su se zbog toga što *Zakon* napušta načelo konfesionalnosti pučke škole, što je naravno, bilo i razumljivo jer su tom odredbom Katolička i Pravoslavna crkva izgubile isključivi nadzor nad školama.²

Mažuranićeva školska osnova izazvat će također pravu revoluciju u pogledu zakonskih odredbi koje su se odnosile na prevladavanje razlika u obrazovanju djece seoskih i gradskih sredina, a još više u pogledu obrazovanja ženske djece kao i položaja učiteljica u tom novom odgojno – obrazovnom sustavu. Pučke četverogodišnje škole postale su tako obvezatne za svu djecu bez obzira na to gdje žive i bez pravljenja razlika zbog vjere i crkve, ali i bez obzira na spol djeteta, dok se žensko učiteljsko osoblje izjednačava s muškim kolegama u svim pravima (izjednačili su se i u plaći). Sve su to, naravno, bili preduvjeti stvaranja modernoga školstva.

U razdoblju nakon Mažuranićeva *Zakona* pa sve do Prvoga svjetskog rata brojne su rasprave na temu ženskog obrazovanja u novinskim člancima, stručnim časopisima i pedagoškoj literaturi. One nam jasno oslikavaju društvenu atmosferu u kojoj je nastalo i razvijalo se “žensko pitanje” u obrazovanju, a ono je dakako povezano s općenitim nastojanjima da se žena konačno izbori za svoja društvena, ekonomska i politička prava koja su joj u okvirima tradicionalnih društava, bez obzira na njezin socijalni status i pravni tretman, kroz povijest bila konstantno osporavana i činila ju “nevidljivom”.³

1 Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najranijih vremena do danas VI* (Zagreb, 1911), 435-454. Nakon brojnih prijedloga i rasprava (vidi Cuvaj VI, 316-330) “Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji” prihvaćen je u Saboru, a kralj Franjo Josip I. ga potvrđuje 14. listopada 1874. godine. *Zakon* govori o *Obćenitim ustanovama* (435), *Ob općoj pučkoj školi* (436-441), *O građanskoj školi* (441), *O preparandijah* (442-444), *O produžnom obrazovanju učitelja* (444), *O privatnih pučkih školah* (444-445), *Ob učiteljih na javnih pučkih školah* (445-449), *Ob upravi pučkih školah* (449-453) i *Zaglavne ustanove* (453-454).

2 Konkordat između Pija IX. i Franje Josipa I. formalno je sklopljen 18. kolovoza 1855., a proglašen je patentom od 5. i 13. studenog 1855. Njime su pouka i odgoj katoličke mladeži predani u ruke svećenstva, a školama zajednički upravljaju crkva i država. Time su proširene koncesije dane Katoličkoj crkvi nakon ukidanja jofefinskih ograničenja u patentima 1850. u pitanju njezina nadzora nad školstvom i učiteljima. Vidi: Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske* (Zagreb, 1985), 329.

3 Mirjana Gross, “Nevidljive” žene (Zagreb, 1993), *Erasmus* br. 3, 56-64. O problematici “nevidljivih” žena vidi: Andrea Feldman, “Posljednjih tisuću godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest”, 30-36; Vlatka Filipčić Maligec, “Žensko lice preporoda”, 56-65. u *OTIVMU* 7-8 (Zagreb, 1999-2000), Nives Rumenjak, “Još uvijek nevidljive – ali priznate!”, 4-6; Ida Ograjšek, “Rod i povijest u zapadnoj Europi”, 21-25; Joan Wallach Scott, “Rod i politika povijesti”, 54-59. u *Kruh & ruže* br.15 (Zagreb, 2001).

Liberalni Mažuranićev *Zakon* pokrenut će tako, u godinama koje slijede, lavinu pitanja i dovođenje u sumnju sustava identiteta žene koji se izvodio iz muškog identiteta kao temeljnog, neupitnog i primarnog polazišta.⁴ Bili su to ujedno prvi pokušaji prevladavanja rodne nejednakosti,⁵ a najbolji put da se ona pokuša prevladati je omogućavanje boljeg, kvalitetnijeg obrazovanja i samoobrazovanja žena te na taj način podizanje ženske samosvijesti o njihovoj ravnopravnoj ulozi u kreiranju uvjeta društvenog života.⁶

Vratimo se već spomenutim raspravama koje oslikavaju atmosferu rješavanja "ženskog pitanja". One nisu bile tipične samo za hrvatsko društvo u navedenom razdoblju. Ovdje kao primjer navodim neke od rasprava koje su se vodile u francuskom društvu na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće oko pitanja ženskog obrazovanja.

Zbirka biranih pedagoških tekstova poznatih francuskih pedagoga i filozofa čitavo jedno poglavlje posvetila je upravo *Zadatku žene*,⁷ odnosno pitanju čemu treba težiti i gdje su granice obrazovanja moderne Francuskinje. Ono je još uvijek određeno obiteljskim životom i obitelj je smatrana jedinim prirodnim okruženjem u kojem se francuska žena mogla potpuno afirmirati. Zato je sva ženina fantastična bogatstva i sposobnosti obrazovanjem trebalo usavršiti i uputiti ka jednom cilju, a to je upravljanje kućom.⁸ Samo to je prirodni ženin put i čista i doslovna njena uloga, a ako se ona tako ne ponaša, ne živi normalnim životom, odnosno ako se zanima "samo učenjem i razmišljanjem ne uzimajući učešća u praktičnom životu i ne poduzimajući ništa, čime bi poboljšala i proljepšala pogodbu života oko sebe."⁹

Francuskinjama prema tome nije bio potreban visoki stupanj obrazovanja te samo u slučaju, koji navodi Necker de Saussure¹⁰ u raspravi "Progresivno obrazovanje",¹¹ ako se djevojke ne posvete odgoju (kao majke ili kao učiteljice), tek onda imaju pravo osjetiti "onu čistu i nezainteresovanu brižljivost za unapređivanjem nauke" i "da se odadu izučavanju prirodnih nauka."¹²

Veoma značajan pomak u izražavanju stavova na gore navedenu temu učinio je poznati francuski filozof i pedagog Georges Lefèvre u članku "Prava žene na obrazovanje."¹³ Smatrao je da ženi obrazovanje treba pomoći da bi raskinula tra-

4 Dinko Župan, "Uzor-djevojke": obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st (Zagreb, 2001), *ČSP* br. 2, 436.

5 Detaljno određenje pojmova rod i spol vidi kod: Dubravka Peić-Čaldarović, „Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija” (Zagreb, 1996), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 29, 279-282.

6 Isto, 275.

7 *Pedagoška hrestomacija. Najodabranije strane iz pedagoških pisaca* (Zagreb, 1913), Naklada Hrvatskog pedagoškog-književnog zbora, 245-265.

8 Isto, „Ženine osobine”, 254-255.

9 Isto, „Domaća uloga žene”, 261.

10 Spisateljica iz Geneve (1765-1841). Bavila se obrazovanjem djece uopće, a raspravljala je i o obrazovanju žena.

11 „Progresivno obrazovanje” smatrano je u svoje vrijeme najboljom i najpotpunijom pedagoškom studijom napisanom na francuskom jeziku.

12 *Pedagoška hrestomacija ...*, „Ženina uloga”, 259.

13 Isto, 248-254.

dicionalne predrasude nagomilane iskustvom neprekidnih naraštaja, koje je guše i priječe joj izlazak iz zatvorene čahurice koja se zove obitelj.

Najveća kočnica tom izlasku bila je sebičnost samih muškaraca i strah da će tako izgubiti sve one privilegije koje su im tradicionalno pripadale. Izlazak iz čahure obitelji nužno je nametao razvoj samoga društva (obitelji zapravo nikada i nisu bile potpuno zatvorene cjeline) koje, više nego ikada ranije, utječe na tu istu obitelj. “Čini se dakle, da je nastupilo vrijeme, kad se treba pozabaviti spremanjem građanina i u ličnost žene.”¹⁴ Ovdje je Lefèvre ušao u bit problema i zatražio temeljitu promjenu postojećeg stanja. Moderno građansko društvo trebalo je modernu ženu koja je zakoračila u sferu javnoga djelovanja. Ona nije bila moderna samo svojim zanimanjem kao radnica, činovnica, liječnica, pravnica, već i zato što je bila sve bliža najvećoj svetosti muškarca – politici, čime su se spolne uloge postavile na nove temelje koje je tražio normativni sustav modernog građanskog društva. “Sjutra će ona potpuno postati gospodar građanskih prava i vidjet ćemo je, gdje glasa. I iskreno da govorimo, kakav bi se principijelni razlog mogao navesti, da bi joj se moglo vječito sporiti njeno glasačko pravo.”¹⁵

Francuskinja se tako sporo ali sigurno počela približavati modernoj, **pravoj ženi** (istaknula S. J) koja je slobodna u javnom djelovanju i govoru, ima glasačko pravo i u svemu ostalom izjednačena je s muškarcem.

I u ostalim europskim zemljama postojale su slične nedoumice i rasprave vezane uz obrazovanje djevojaka. Određena odstupanja i napredak u pogledu obrazovanja za djevojke, ali i davanje prava glasa ženama, uočava se na primjeru skandinavskih zemalja. Primjerice, Švedska je prednjačila u obrazovanju žena za različitu privrednu aktivnost,¹⁶ dok su Finkinje među prvima u Europi dobile pravo glasa već 1906. godine. Na tu su privilegiju Francuskinje i Hrvatice morale pričekati završetak Drugoga svjetskog rata.

O višem statusu (školovanih) žena u Češkoj i Poljskoj početkom XX. stoljeća progovarao je u nizu svojih članaka i govora Stjepan Radić.¹⁷ Uoči i tijekom Prvoga svjetskog rata Radić se zalagao da i hrvatske žene steknu obrazovanje jer će morati obavljati sve poslove pa i one koje su do tada obavljali samo muškarci. Bio je prvi koji je u Saboru zahtijevao opće pravo glasa, što znači pravo glasa i za žene. “Žene uobće, a seljačke i radničke žene napose, vrše kod kuće isto tako težku i važnu zadaću, – pače još težu i važniju, kao muškarci na fronti i za frontom ...”, te zbog toga zaslužuju pravo glasa, a “školovanim ženama da se prizna (pravo glasa – op. S. J) zbog njihove naobrazbe.”¹⁸

14 Isto, 252.

15 Isto.

16 „O ženskom uzgoju u našim školama”, *Napredak* 16 (1892), 246.248.

17 Branka Boban, „Stradanje žena u Prvome svjetskom ratu. Zauzimanje Stjepana Radića za pravo glasa žena i njihov ravnopravan položaj u društvu” (Zagreb, 2001), *Kruh & ruže*, br. 15, 8.

18 Isto, 13.

Pristup visokoškolskim ustanovama kao jedan od pokazatelja pozitivnih promjena u položaju žena na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće prikazat ću nešto kasnije, a i taj će primjer pokazati da su hrvatske djevojke u pogledu višeg i visokog obrazovanja i rasprave koje su se oko toga vodile, dijelile istu ili sličnu sudbinu sa svojim europskim kolegicama.¹⁹

II.

Nakon ovog (zapadno) europskog razmatranja, svrnut ću pogled nešto istočnije i razmotriti obrazovanje djevojaka u "hrvatskom slučaju" uz već spomenuti Radićev stav s početka XX. stoljeća.

"Hrvatski slučaj" daleko je od francuskog, iako je konzervativna javnost u Hrvatskoj već 70-ih godina XIX. stoljeća bila uzdrmana javnim istupima Marije Jambrišak i Marije Fabković, posebice oko pitanja izjednačavanja plaća učitelja i učiteljica. Školskim zakonom iz 1874. godine ti će zahtjevi biti i ostvareni. Ipak, tjelesne razlike između muškaraca i žena uzimale su se kao glavni adut za njihovo različito obrazovanje²⁰ što je prisutno u nizu rasprava, knjiga i članaka iz 80-ih godina XIX. stoljeća.

Ta tjelesna (i duhovna) razlika između muškarca i žene "uzrok je, a donekle i posljedica različitoj njihovoj zadaći u čovječjem društvu. Muž pripada svijetu; njemu valja djelovati u javnom životu, boriti se s vanjskim neprilikama, njegovati znanosti i umjetnosti, skrbiti se za obitelj, braniti je od nepogoda itd. Žena usuprot pripada kući; njoj valja djelovati u obiteljskom krugu, njegovati djecu, štediti i čuvati, itd. Glavna joj je dakle zadaća, da bude supruga, mati i domaćica."²¹

Spolna je razlika bila vrlo važna u odgoju i obrazovanju 80-ih godina XIX. stoljeća. Djevojčice i dječake trebalo se odvojeno obučavati. Izuzetak su bili učenici mlađe dobi i seoski učenici koji se još nisu razvijali brzinom kao gradska djeca, a niti su seoske općine često bile u stanju financijski podnijeti po spolu odijeljene razrede. U oba je slučaja kod podučavanja trebalo paziti na sljedeće: "1. Ne treba

19 „O ženskom uzgoju ...” *Napredak* 16 (1892), 247. Navode se primjeri za Zürich, Edinburgh, Beč, Črnovice i Petrograd.

20 Stjepan Basariček, *Pedagogija, I. dio: Uzgojoslovlje*, (Zagreb, 1880), 200. „Tielo je muža krupnije, jače i uglastije, a crte lica oštrije i izrazitije. Kod žena je usuprot tielo sitnije, slabije i okruglije, a crte lica finije i prijatnije. Ista se skoro razlika pokazuje i u duševnom pogledu. Žena zamjećuje više i laglje, nu ona umije svojih zamjetaba sgodno upotrebiti. Muž pregleda mnogo toga, ali što zamjeti, to je obično jasno i podpuno. Kod žene djeluje većma mašta i čustvo, a kod muža razum i volja. S toga i sudi on više objektivno, a ona subjektivno, t.j. on crpi svoj sud iz odnošaja same stvari, a ona iz toga, kako je stvar djelovala na njezino čustvo. Svoju volju podvrgava mužu razumu, a žena čustvu. S toga i ravnaju njegovo htjenje i djelovanje većinom načela, a njezino ljubav ili časoviti vanjski dojam.“

Veoma zanimljiva povijest teorije o pedagogiji dana je u knjizi *Pedagogija (Povijest pedagogije)* Stjepana Basaričeka (Zagreb, 1916) gdje se također može naći osnova na kojoj se gradila pedagoška misao hrvatskih zemalja u 2. polovici XIX. stoljeća. Posebno mi se čine zanimljivima stavovi Herberta Spenseera, glavnog zastupnika evolucionističke pedagogije (370-396)

21 S. Basariček, nav. dj., 201-202.

zahtijevati od dječaka, da tako brzo napreduju kao djevojke, niti od djevojaka da toliko duboko i svestrano shvaćaju kao dječaci.” Kod djevojaka trebaju prevladavati praktični predmeti i društvene znanosti (“pjesništvo, glasba, risanje, žensko ručno djelo, kućanstvo”) koje potiču osjećaje, ali ne i razmišljanje. “2. Uzgojna sredstva, imenito nagrade i kazne, savjet i uputu, primjer i obćenje, valja drugčije uporabljati kod dječaka, a drugčije kod djevojaka.” “3. Djevojke se mogu valjano uzgojiti jedino u obiteljskom krugu.”²²

Zaključak je jednostavan – što manje djevojke sudjeluju u sferi javnosti, to bolje. Tamo im, uostalom, nije niti bilo mjesto jer to i nije njihovo “naravno” određenje.²³

Osim što je poduka ovisila o spolu, na odgoj i obrazovanje utjecali su još i temperament, starost djeteta, vjera, narodnost i “stalež”²⁴ – knjige tiskane 80-ih godina XIX. stoljeća naglašavale su tako podvojenost u pristupu obrazovanja djevojaka s obzirom na socijalnu pripadnost. Primjerice, knjiga *Uzor-djevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem*²⁵ bila je namijenjena djevojkama u gradskim višim djevojačkim školama, odnosno pripadnicama imućnijeg društvenog sloja, dok je knjiga *Dobra kućanica*²⁶ bila namijenjena svim djevojkama, posebice onima lošijeg imovinskog statusa.

Tjelovježba je (školskim zakonom iz 1874. postala je obvezatni predmet) također isticala spolnu razliku. “Gimnastika dječaka ima se u mnogom razlikovati od gimnastike djevojaka. Ono najme, što može podnieti jača snaga dječaka, ne može uvijek izdržati nježniji sastav djevojaka. Pogriješilo bi se dakle, kad bi se djevojkam zadavale vježbe, koje nisu prema njihovoj naravi, i koje bi odviše napregnule i umorile njihovu snagu.”²⁷ Za djevojke su bile jednostavne gimnastičke vježbe, a nikako vježbe na spravama, preskakanje konja, uzlaženje i spuštanje na ljestvama, kao ni “prosta kretanja” kao nisko savijanje koljena, podizanje koljena, savijanje tijela unatrag i sl. Zadaća gimnastike bila je da okrijepi i razvije žensko tijelo da bi ono bilo sposobno za svoju prirodnu ulogu u društvu, odnosno tjelovježba djevojčica imala je za cilj utjecati na zdravlje djevojčica kako bi one mogle dati svoj doprinos u zdravoj reprodukciji društva. “Sudbina svakog naroda položena je većim dielom u ruke ženam. Narod, u koga su žene slabe i boležljive, mora prije ili poslije propasti.”²⁸ Osim što je bila važna u strategiji bio-politike, tjelovježba je kao glavnu funkciju imala discipliniranje ponašanja i proizvodnju budućih poslušnih građana.²⁹ “Čim se vježba započne, treba da učitelj prolazi uz vrstu (odio) i točno motri, da li svaki valjano izvodi zapovijed. Pogriješke pojedinaca treba istaknuti i popraviti. Pouka neka bude kratka i jasna, a popravljane brzo, osobito u težim položajima, da se učenici odveć ne umore.”³⁰

22 Isto, 203-204.

23 O zadaći spolne politike vidi kod D. Župan, nav. dj., 435-452.

24 S. Basariček, nav. dj., 197, 204, 207, 209 i 211.

25 Josip Gall, *Uzor-djevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem* (Zagreb, 1881)

26 Davorin Trstenjak, *Dobra kućanica* (Zagreb, 1880)

27 S. Basariček, *Pedagogija, III. dio: Posebno obukoslovje* (Zagreb, 1884), 379.

28 Isto, 378.

29 D. Župan, nav. dj., 446.

30 S. Basariček, *Pedagogija, III. knjiga: Posebna nauka o obuci* (Zagreb, 1917), 388.

Donose li 90-e godine XIX. stoljeća neke promjene glede odgoja i obrazovanja žena? S jedne strane, uočavaju se sve glasnjiji zahtjevi za novom, modernom ženom koja će ispunjavati zahtjeve građanskog društva, a s druge strane, kao da još više jačaju niti koje tu istu ženu čvrsto povezuju s tradicionalnim vrijednostima koje su ljubomorno čuvale dominantnu poziciju muškarca. Nameće se pitanje, zašto?

Tako se primjerice *Pedagojska enciklopedija* 1895-1906. još uvijek drži općih pedagoških načela, a osnovno je razlikovanje odgoja dječaka i djevojaka. "Prava žena" je milosrđe, ljubav, prije svega majka. "Pravi muž" je neustrašiv borac, pobjednik, krasi ga tjelesna i duhovna energija.³¹ "Uzgoju je u glavnom nastojati, da u dječaka razvije muški značaj, težnju za plemenitim djelima, za stvaranjem i borbom za opće dobro, a u djevojke da najviše podigne materinstvo. Muž i žena imaju u glavnom izoštriti svoju prirodu, pa će oboje u zajednici postati tek potpuni čovjek."³² U istoj se *Pedagojskoj enciklopediji* još uvijek dobro razlikuje djevojačka od dječjačke gimnastike. "U vježbama treba da se djevojačka gimnastika razlikuje od dječjačke u toliko, da u opće izbjegava najveće stupnjevanje njeno, da se čuva poglavito i onakvih vježbi, koje vrijeđaju estetično čuvstvo. To vrijedi naravno za vježbe na spravama. Djevojkama pristaju najbolje proste i redovne vježbe kao i različne vrste kola (Reigen) i plesova."³³

Čitamo li članke Davorina Trstenjaka³⁴ u *Napredku*, npr. "Djevojački uzgoj",³⁵ nailazimo na istu čvrstu vezu s tradicijom. Djevojka se treba odgajati prvenstveno za ulogu majke i tako ojačati moralnu vlast u obitelji "koja je njezin svijet i oltar na kom (treba prikazivati – op. S. J.) najsvetije žrtve Bogu i lijepoj nam majci svoju majka, hrvatskoj domovini."³⁶ Većina žena trebala se obrazovati do te mjere da bude dobra majka. "Svaka djevojka neka se tako odgoji i obrazuje, da bude u prvom redu valjana supruga i majka."³⁷

Za zanimanje supruge i majke trebalo se obrazovati jer samo tako majka može udariti religiozno-moralne temelje odgoja o kojem će ovisiti blagostanje domovine.

31 *Pedagojska enciklopedija*, 1895-1906, Zagreb, 198. „Muška omladina ima više interesa za opće dobro, za jedinstvo naroda, za građanske kreposti i za patriotizam. U žene nema toliko uma i ženijalnosti za stvaranje i izumljivanje, koliko u muškarca; dječak je sklon, da prosuđuje svojim razumom...; dječak više teži za slobodom, nego djevojka jer je muž vazda bio slobodniji od žene.“

32 Isto, 200.

33 Isto, 365.

34 Davorin Trstenjak, pedagog (Krčevina kraj Ptuja, Slovenija, 1848. – Zagreb, 1921). Školovao se u gimnaziji (Varaždin) i Učiteljskoj školi (Zagreb). Bio je učitelj pučke i Više djevojačke škole (Karlovac, Kostajnica, Gospić). Uz brojne članke u stručnim časopisima i listovima, napisao, uredio i priredio oko 40 knjiga i monografija s pedagoškom, etnografskom i zabavnom tematikom za učitelje, mlade i širi puk. Član i suradnik raznih udruga u kojima se zalagao za slobodu i demokratizaciju odgoja i škole. Prvi predsjednik Saveza hrv. Učiteljskih društava (1919-21). Djela: *Mladi učitelj* (1898), *Život i rad Ivana Filipovića* (1897), *Zreo učitelj* (1907), *Slobodna škola* (1908), *Etika* (1910), *Ispod brda Djeda* (1911), *Pounčice* (1913), *Kulturna povijest* (1917), *Nagrade i kazne* (1917), *Darvinizam u uzgoju* (1918), *Besjede na Djedu* (1921) i dr. *Hrvatski leksikon* II. svezak (Zagreb, 1997)

35 *Napredak*, časopis za učitelje, uzgajatelje i sve prijatelje mladeži, 34-37/1897.

36 Isto, 34/1897, 547.

37 „Žena nekoć i sada“, *Napredak* 21 (1897), 321.

Samo obrazovana majka shvaća svoju dužnost prema domovini i ne otuđuje djecu u rodu i jeziku.³⁸

Meni se ovdje nameće pitanje – kako su prijašnje neobrazovane majke uspijevale podignuti domoljubne sinove? Jedan od mogućih odgovora je da je prijašnje “valjane majke” vodio njihov narodni duh, koji će usmjeravati i buduće majke budu li se primjereno školovale.³⁹ Pitanje obrazovanja žena krajem XIX. stoljeća tako se sve više stavlja u službu nacionalne ideologije.⁴⁰

Domovina je proživljavala “olovne godine”⁴¹ sustava Khuena Héderváryja (1883-1903) u kojem se kršila hrvatska nagodbena autonomija. Borbu za očuvanje hrvatstva provodili su u tim teškim trenucima pravaši, krećući se linijom od veleizdajništva, umjerene opozicijske stranke pa do suradnje s Austrijom i ponuđenog im trijalizma. Hrvatska se ponovno našla u već poznatoj agoniji opstanka. Potrebno je bilo svim silama ojačati nacionalnu svijest svih slojeva hrvatskog društva, a glavnu ulogu u svemu tome dobile su hrvatske žene. Raditi na moralnoj obnovi i na razvoju povijesne svijesti kao sastavnog dijela nacionalne svijesti, mogla je samo hrvatska žena – majka. Majka je dakle, odlučujući faktor u jačanju i širenju nacionalnog duha. Ona će, bude li obrazovana, u nacionalnom duhu odgajati svoju djecu, a mužu biti moralna podrška. Primjeri takvih Hrvatica nalaze se u prošlosti i oni su trebali biti ideal hrvatske rodoljubne žene. Na scenu su tako stupili junaci i junakinje kao što su junačka Judita, žrtva Esterina, majka devet Jugovića, carica Milica, dične Bokeljke.⁴²

Atmosfera opće nesigurnosti koja je zahvatila hrvatsko društvo krajem XIX. stoljeća uslijed neriješenih političkih prilika nagodbene Hrvatske, zatim prodora modernizacijskih tokova, početaka industrijalizacije i formiranja građanskog društva, a koji su nužno značili i rušenje sistema starih vrijednosti, još jače je učvrstila koncepciju moralnog obiteljskog života kao najbolje obrane od vanjskih faktora. Svijet je postao tako neprijateljsko okruženje, a dom sigurna luka i utočište. Unutar tog koncepta još jače se naglašavala potreba ženske vezanosti za dom, a ona se legitimizirala tvrdnjom o prirodnoj uvjetovanosti podjela muške i ženske sfere.

Upravo je ta separacija muške i ženske domene bila jasno uočljiva u uvjetima formiranja hrvatskog građanskog društva. Naime, u razdoblju stvaranja industrijskog društva dolazi do koegzistencije dvaju različitih sistema vrijednosti: racionalnog individualizma, kao novog temelja ekonomske i pravne politike i starih normi časti i moralnosti. Hrvatska žena, budući da je bila izostavljena iz novog procesa, označena je kao simbol “onog drugog”, postavši tako s jedne strane oličenje tradicionalnih vrijednosti i morala, a s druge neracionalnosti i praznovjernosti. I muškarac je postao

38 „Majke, domovina na vas gleda”, *Napredak* 5 (1891), 70. „Tebi majko budi prvom zadaćom, da položiš osnov u djeci hrvatskom jeziku, da im duši raztvoriš izvor narodnih misli i čustava. Ta jezik je duša svakoga naroda, dok je jezika u narodu, dotle i on živi, dotle mu ostaje čista i neoskvrnjena samosvijest.“

39 Meghan Hays, „Valjane majke” i „blage kćeri”, *OTVIM* 4/1-2, 93, Zagreb, 1996.

40 Isto, 95. Autorica čak navodi da se u pojedinim slučajevima radi o manipulaciji nacionalnim diskursom u korist žena!

41 Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb, 2002), 191.

42 Marija Jambrišakova, „Žena nekoć i sada”, *Napredak* 21 (1897), 322-323.

reprezentacija moralnosti, ali unutar novog sistema vrijednosti i to kao racionalni individuum, slobodan građanin političke zajednice.

Da je žena doista postala "ono drugo", potkrepljujem podatkom da u ovom istraživanju nailazim na relativno mali broj pojedinaca poput već spomenutog Lefévrea i hrvatskog Šime Mazzure, koji su prešli preko stereotipa manje vrijednosti žene od muškarca i smatrali da pitanje "ob emancipaciji žena" mora s filozofskog prijeći na ekonomsko polje.⁴³

Njima bih ovdje pridružila i zalaganja Stjepana Radića kada je govorio o položaju žena početkom XX. stoljeća te autora članka "O emancipaciji žena" u *Napredku* (19/1892) koji se potpisao s "Milan". Njihova su nastojanja usmjerena k tome da i žena postane racionalna, slobodna individua čiji rad će biti valoriziran kao pozitivna, a ne ponižavajuća kategorija, a ujedno će postati i temeljem stjecanja samostalnosti, ali i ravnopravnosti sudjelovanja u političkom životu. U "hrvatskom slučaju" tijekom navedenog razdoblja moralnost rada žene dovođena je u pitanje i bila je isključivo muška kategorija. U slučaju građanskih i plemićkih žena ženski je rad označavao čak iskorak žene u nemoralni javni život i gotovo je označen kao promiskuitetan te bio povodom optužbama da je prekoračena "granica ženstva". Ni rad seoskih žena nije bolje okarakteriziran iako kod seljaštva nije bila moguća stroga podjela između muških i ženskih poslova.⁴⁴ Upravo je nedovoljna obrazovanost hrvatskih djevojaka bila uzrokom veoma usko shvaćenog pojma emancipacije koji se čak i pojavom visokog obrazovanja za djevojke i određenim stupnjem prihvaćenosti normi građanskog načina života ipak nije proširio na prije razmatrani problem vrednovanja ženskog rada. Također, nedostatak obrazovanja ujedno je bio i uzrokom ženske krivice za nedovoljni hrvatski osjećaj, a koji se onda pogrješno pripisivao indolentnosti građanskih žena koje, ako su i odgajale djecu (sinove!) u nacionalnom duhu i utjecale na njihovo prihvaćanje normi novoga građanskog načina života, ipak u cjelini gledajući, zbog neobrazovanosti nisu pružale sustavnu i efikasnu potporu tom kretanju.⁴⁵

III.

Pokušaji da se obrazovanje općenito podigne na jednu višu razinu u sklopu kojeg bi bila obuhvaćena i ženska djeca, što bi ujedno značilo i zametak "modernog školstva", a koji bi u konačnici vodio rješavanju prije naznačenih problema, sežu u razdoblje prije Mažuranićeva *Zakona*. Kratko ću samo naznačiti o čemu je riječ.

43 M. Gross / A. Szabo, nav. dj., 554.

44 B. Boban, nav. dj., 9.

45 Primjere takvih kritika vidi u člancima: "Majke, domovina na vas gleda", *Napredak* 5 (1891), 66-69.; "Jer kad žene budu žene prave", *Napredak* 4 (1897), 53.; "Kako treba da se udesi uzgajanje ženskog naraštaja prema onoj Fenelonovoj: Od ničesa nije u djevojaka zazirati toliko, koliko od taštine.", *Napredak* 33 (1894), 521.

Systema scholarum elementarium iz 1845. godine⁴⁶ prve rezultate u hrvatskim zemljama daje krajem 50-ih godina XIX. stoljeća. Vidi se to na sporom, ali primjetnom povećanju broja “uškolanih mjesta” (radilo se o *trivijalkama*), broja učenika, a među njima i djevojčica. Navod potkrepljujem podacima iz Tabele 1⁴⁷ koja ukazuje na povećanje broja škola i broja djece već krajem 40-tih godina XIX. stoljeća.

Tabela 1. Stanje škola uoči neoapsolutizma

Godina	Broj osnovnih škola	Broj djece		Ukupno
		M	Ž	
1837/38.	100			5 370
1841/42.	161	6 558	3 114	9 672
1846/47.	173	6 693	4 126	10 819

Činjenicu povećanja “uškolanih mjesta” u Hrvatskoj, potkrepljujem i podatkom na lokalnoj razini. Školske općine Ivanec i Kaniža sklopile su 17. veljače 1839. godine *Contractus* (ugovor) sa Zagrebačkom upravom za školstvo⁴⁸ o podizanju školske zgrade. Općine su trebale osigurati materijal i radnu snagu za gradnju škole, koja se trebala sagraditi na glavnom ivanečkom trgu uz crkveno zemljište. Ugovor je u ime vlade potpisao Alojzije Benak, arhidakon, a u ime općina Ivanec i Kaniža: Andrija Putar (*sudec*), Josip Anđel (*pričesnik*), Anton Friščić, Imbro Putarek (*općinski starješine*), Josip Putar (*sudec*), Pavao Slivar (*pričesnik*) te Tomo Pahić i Juraj Lančić (*starješine*).⁴⁹ O tome događaju govori i *Spomenica* ivanečke dječjačke škole: “Ovomjesta škola sagrađena je i to posve malena jedna soba i stan za učitelja požrtvovanjem župljanah jošte godine 1839. na kojoj bi bilo predavanje započeto na sam uskršni utorak iste godine. Zemljište za istu kao i vrt za učitelja, te jednu oranicu od dvie rali sa livadom na jednog kosca poklonio je blage uspomene pok. grof Pöltay u koje ime ima dužnost učitelj svake godine na 22. svibnja svirati jednu pjevanu svetu misu. U ovu školu polazila su djeca obojeg spola sve do godine 1867.”⁵⁰ Dana 10. studenog 1867. godine zalaganjem “župnika i podjašprišta” Stjepana Vukovića utemeljena je i pučka djevojačka škola u Ivancu dolaskom sestara milosrdnica iz Zagreba. “Kuća matice milosrdnicah poslala je 3 sestre, medju njimi jednu učiteljku.”⁵¹

Jezgru osnovnih škola činile su “glavne škole” u gradovima i trgovištima. Među glavnim školama isticale su se “uzorne” glavne škole ili “normalke” (na kojima će se kasnije otvoriti i *preparandije*), dok su iz nekih glavnih škola izrasle niže *realke*

46 Državni arhiv Varaždin (dalje DAVŽ), (877) *Kotarska oblast Ivanec, 1132/1857*.

47 M.Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, 287.

48 Vrhovno školsko ravnateljstvo zagrebačkog distrikta (kotara).

49 *Contractus* – ugovor od 17. veljače 1839. godine (Arhiv OŠ Ivanec), kopija originala.

50 *Spomenica* ivanečke dječjačke škole

51 *Spomenica* djevojačke škole u Ivancu

kao posebni tip osnovnih škola koji je davao naobrazbu za "građanski život", tj. za privrednu djelatnost. Mali broj *realki* u Hrvatskoj usko je povezan s ekonomskom zaostalošću ondašnje Hrvatske. Za "građanski život", osim nižih *realki*, počela je u to vrijeme pripremati i trgovačka škola.

Naravno, te škole i općenito škole koje su pružale višu naobrazbu od *trivijalnih*, polazili su samo dječaci, dok su ženske stručne škole u tom razdoblju bile samo privatne djevojačke škole. Veliki pomak u obrazovanju djevojaka učinjen je osnivanjem više djevojačke škole 1868. godine u Zagrebu kao rezultat nastojanja naprednih školskih djelatnika, "plemenitih i rodoljubnih muževa", predvođenih Ivanom Filipovićem,⁵² da se i za žensku mladež podignu škole za više obrazovanje. Stjepan Basariček⁵³ smatrao je da je ta "viša djevojačka učiona" u Zagrebu nesavršena i nepotpuna jer joj uopće nakon nekoliko godina postojanja (1873. – op. S. J.) nije dan zakonodavac nije odredio točna načela položaja i zadaće škole. Žaloso je morao konstatirati i činjenicu da se uopće ne zna je li ta škola strukovni ili općeobrazovni zavod jer najčešće pod pritiskom roditelja djevojke uče opće i stručne predmete, a sabite u vrlo kratko vrijeme. "Prehranjene, a u istinu ipak nesite."⁵⁴ Logično bi bilo, smatrao je Basariček, da žene najprije dobiju općeobrazovni zavod, a zatim više strukovne zavode (kao što je to slučaj kod viših dječaćkih škola), a to bi im otvorilo put do prave emancipacije u obrazovnom, socijalnom i privrednom pogledu. Višim djevojačkim školama prigovaralo se da djevojke preopterećuju i da ih tako odvrćaju od kućanstva. Oštru kritiku uputio je Basariček prijedlogu Zagrebačkog zastupstva da ta škola kao općeobrazovni zavod tečajevima pripravlja i u zvanje uvodi buduće učiteljice. To po njegovu mišljenju nije moguće zbog vrlo slabe zastupljenosti predmeta struke (tečaj se svodio na vježbanje i učenje napamet) te je tražio osnivanje samostalne državne škole za izobrazbu učiteljica budući da samostanske učiteljske škole nisu pružale dovoljno znanja za život u građanskom društvu. Sličnu je kritiku samostanskoj školi uputila i Marija Jambrišak.⁵⁵

52 Ivan Filipović, pjesnik i pedagog (Vel. Kapanica, 1823. – Zagreb, 1895). Od najvećeg je značenja Filipovićev rad oko preporoda hrvatskog učiteljstva i unapređivanja pučke škole. Značajna je njegova uloga kod osnivanja Učiteljske zadruge, Hrv. Pedagoško-književnog zbora, u radu općih učiteljskih skupština i kod donošenja školskog zakona, kao i njegov rad u Savezu hrv. Učiteljskih društava. Učitelji su ga nazivali vođom i „Ocem učitelja”. Više o Ivanu Filipoviću vidi u: *Pedagogijska enciklopedija* 1895-1906, 308-312; Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1958), 167-168; *Zaslужni Hrvati XIX. stoljeća* (Rijeka, 1992)

53 Stjepan Basariček, profesor učiteljske škole i pedagoški pisac (Ivanić, 1848. – Zagreb, 1918). Isticao se kao pedagoški teoretičar i smatra se osnivačem pedagoške književnosti i znanosti kod Hrvata ponajviše preko svojih udžbenika pedagogije i uređivanjem *Napretka* i *Pedagogijske enciklopedije*. D. Franković, nav. dj., 199-200. Vidi i: Cuvaj X, 182-183.

54 „Naobraženje učiteljica i viša djevojačka učiona u Zagrebu”, *Napredak* 21 (1873), 323.

55 Marija Jambrišak, jedna od prvih hrvatskih pedagoških radnica s kraja XIX. stoljeća (Karlovac, 1847. – Zagreb, 1937). Osnovnu školu i dvogodišnju *preparandiju* kod sestara milosrdnica završila je u Zagrebu. Služila je kao učiteljica kod uršulinki u Varaždinu, a prvo samostalno učiteljsko mjesto primila je u Krapini. Na poziv dr. Fr. Dittesa, direktora Pedagogiuma u Beču tri je godine polazila taj studij i to kao prva žena iz Austro-Ugarske Monarhije. Poslije je službovala u Zagrebu na Višoj djevojačkoj školi, a kad je otvoren licej predavala je u njemu zemljopis, povijest i pedagogiju. Istakla se kao vrlo dobra nastavnica

U međuvremenu je na snagu stupio i Mažuranićev *Zakon* koji se u nizu modernih nastojanja bavio i problemom *preparandija* (muških i ženskih) nastojeći tako buduće učitelje pripremiti za zvanje dajući im potrebno znanstveno i pedagoško znanje.⁵⁶ Time je učiteljsko zanimanje postiglo jednu višu razinu obrazovanosti, a njome su već sljedeće godine bile obuhvaćene, konačno, i učiteljice. Po Mažuranićevu *Zakonu* više nisu postojale privatne *preparandije* već je 1875. godine osnovana *Zemaljska ženska preparandija*. Uz nju je još uvijek postojala i samostanska “prkos – preparandija” ss. milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Zagrebu, a kojoj se u naprednim krugovima učiteljstva zamjeralo da slabi i osujećuje želju za napretkom školstva.⁵⁷ *Zemaljska ženska preparandija* ukinuta je 1884. godine, dok je samostanska *preparandija* dobila pravo javnosti 1879. i tako ponovno postala jedina ženska *preparandija* u Hrvatskoj.⁵⁸

Svi ti potezi predstavljali su zapravo uvod u novi “Khuenov školski zakon” iz 1888. godine koji će poništiti liberalne odredbe “Mažuranićeva zakona” glede položaja učiteljica. Khuenovim *Zakonom* za učiteljicu koja bi se udala, smatralo se da se dobrovoljno odrekla učiteljske službe (postoji, naravno, još niz momenata gdje se vidi da su tim zakonom ukinuta i druga prava učiteljstvu).⁵⁹

Bio je to svojevrsni ustupak konzervativnim, klerikalnim krugovima jer su time pravo na učiteljsku službu ponovno mogle zadobiti časne sestre školovane na samostanskim *preparandijama*.⁶⁰ To je također još jedan od pokazatelja hrvatskog konzervativnog liberalizma.⁶¹

Vratimo se višim djevojačkim školama. Uslijed brojnih (i spomenutih) prigovora, one su reorganizirane 1883. godine novom zakonskom osnovom koja je rasteretila učenice i snizila broj tjednih sati od 29 na 24 (vrijedila je do 1893). Više djevojačke škole od 1882. godine postojale su još i u Karlovcu, Varaždinu, Požegi i Osijeku.⁶²

i odgajateljica djevojaka. Njezinim zalaganjem i djevojke su dobile dozvolu studiranja na Sveučilištu u Zagrebu. Više o Mariji Jambrišak vidi u: Mihajlo Ogrizović, *Marija Jambrišak* (Zagreb, 1979); D. Franković, nav. dj., 187; Cuvaj X, 408-411.

56 Dragutin Franković, nav. dj., 165. Na muškoj su se *preparandiji* učili predmeti: *nauk vjere, pedagogika, hrvatski jezik, njemački jezik, zemljopis i povijest, prirodopis, prirodoslovlje, matematika, gospodarstvo i obrtoslovlje, krasnopis, geometrično i prostoručno risanje, pjevanje, guslanje i orguljanje, gimnastika*. Na ženskoj *preparandiji* umjesto *gospodarstva i obrtoslovlja, guslanja i orguljanja* bili su predmeti: *kućanstvo, glazba i žensko ručna djela*.

57 Isto, 170.

58 Isto, 172.

59 Isto, 175.

60 Isto, 176. Svećenstvo ni tim zakonom nije bilo zadovoljno iako raste broj vjerskih škola – vidi 179.

61 Ženske su učiteljske škole imale značajnu ulogu u mobilizaciji omladine za nacionalni pokret, za stvaranje i ženske nacionalne inteligencije koja preuzima ulogu mobilizatora u kulturnim i političkim akcijama, u raznim vrstama udruživanja i u ideološkoj propagandi. M. Gross, „O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća” u *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, (Zagreb, 1981), 370.

62 D. Franković, nav. dj., 193.

Pod upravom više djevojačke škole u Zagrebu 1879. godine gradsko je poglavarstvo otvorilo i šivaću i *risarsku* školu.⁶³

Godine 1885. ta Ženska obrtna (industrijska) škola dobila je svoj ustrojni statut, nastavnu osnovu i školski red. Škola je osposobljavala djevojke u ručnom radu za potrebe kuće, obrta ili samostalnu privredu. Obuka se dijelila na opću i stručnu. Učenice su uz ručni rad učile i ostale predmete. Godine 1888. zavod je postao samostalan, a 1891./92. škola je preuređena u Zemaljsku žensku stručnu školu.⁶⁴

Kao samostalna stručna škola postojala je još Ženska stručna škola u Sisku, a ostale ženske stručne škole bile su spojene sa pučkim školama i prema tome nesamostalne. Djevojke su se mogle također obrazovati na glazbenim školama (zagrebački Zemaljski glazbeni zavod preustrojen je 1891. godine) te na primaljskom učilištu u Zagrebu. Ova posljednja škola posebice je važna u modernizacijskim tokovima zbog zdravstvenog prosvjećivanja pučanstva. Primalje su naime bile najbrojnije od zdravstvenih djelatnika i k tome često na terenu.

Otvaranje škola za stručno obrazovanje hrvatskih djevojaka predstavljalo je također određen napredak u modernizacijskim naporima hrvatskog društva u drugoj polovici XIX. stoljeća koji su konstantno zakidani Khuenovom vladom, a kretali su se u smjeru oslobađanja od ekonomskih, političkih i upravnih pritisaka ugarske vlade i njezinih organa (posebno nakon 1868).

Uključivanjem djevojaka u stručne škole počeli su se ostvarivati uvjeti za sustavno stručno školstvo u Hrvatskoj, a ono je bilo preduvjet za početak privrednog razvitka Hrvatske i prevladavanja tradicionalne proizvodnje koja se temeljila na (zaostaloj) poljoprivredi. Ujedno bi to ekonomsko jačanje Hrvatske i prevladavanje bijedne ekonomske osnove (i građanstva Hrvatske) označilo i njezinu političku emancipaciju. Koraci k tome cilju bili su naporni i teški, a to je vidljivo po općenito velikom broju neobrazovanih i nekvalificiranih radnika (muških i ženskih). Žene, ako su se i uključivale u privređivanje, predstavljale su uglavnom nekvalificiranu radnu snagu i plaćala im se niža nadnica nego muškarcima.⁶⁵

Razmatrani primjeri pokazuju da je u godinama nakon Mažuranićeva *Zakona* doista došlo do niza pozitivno vrednovanih promjena u pogledu obrazovanja žena. Napredak je ostvaren kako u pogledu obrazovanja žena ruralnih sredina, tako i onih gradskih. *Zakon* je stvorio prve temelje za opće i obavezno školovanje bez pravljenja razlika između ruralnih i gradskih sredina te spola učenika. Omogućio je tako ubrzano povećanje broja djece obuhvaćene školovanjem (i djevojčica!), porast kvalitete nastave i osigurao polagano, ali stalno opadanje nepismenosti pučanstva. Naravno, lokalna su područja, obzirom na specifičnosti privredne osnove, u učincima reforme pokazivala određena odstupanja i nepravilnosti. Privredna i kulturna središta vodila

63 Cuvaj, X, 240.

64 Isto, Naukovna osnova, 247-248.

65 M. Gross, „O društvenim procesima ...”, 369.

su sustavnu brigu za povećanje razina pučkih škola, a s vremenom će i seljački roditelji uviđati nužnost školovanja muške i ženske djece.⁶⁶

U prilog pomacima glede obrazovanja govore i brojčani podaci koji ukazuju na smanjivanje broja nepismenog pučanstva (i žena) u hrvatskim zemljama na kraju XIX. stoljeća:

Tabela 2. Smanjivanje broja nepismenog pučanstva u hrvatskim zemljama krajem XIX. stoljeća⁶⁷

GODINA	% NEPISMENIH MUŠKARACA	% NEPISMENIH ŽENA
1880.	73,51	83,39
1890.	67,10	78,05

Nadalje, 1874./75. bilo je u civilnoj Hrvatskoj 1217 pučkih i 9 građanskih škola, 1884./85. 1235 pučkih i 18 građanskih škola (uključujući i više djevojačke škole). U razdoblju od 1874./75. do 1884./85. broj je polaznika porastao za 31,5 %. U istom tom razdoblju broj učiteljica se znatno povećao – od 277 na 483 što upućuje ponovno na zaključak da je obuhvaćanje djevojčica školovanjem doista postepeno napredovalo.⁶⁸

I lokalno, ivanečko područje krajem XIX. i početkom XX. stoljeća bilježi porast broja polaznika. *Spomenica* ivanečke dječjačke škole precizno je vodila podatke o polaznicima “svagdanje i opetovne (šegrtske)” škole te daje određenu sliku stanja ivanečkog školstva koji pomažu analizi navedenog razdoblja. Pri toj mikro-statistici koristila sam četverogodišnja razdoblja od školske godine 1885./86. do školske godine 1913./14. Dobivene rezultate prikazala sam Grafikonom 1:

Grafikon pokazuje da je broj polaznika ivanečke dječjačke škole u navedenom razdoblju rastao, što je smatram, jedan od najboljih pokazatelja pozitivnih učinaka Mažuranićeve reforme pučkog školstva. Porast se odnosio na broj obveznika i na broj polaznika. Pisci *Spomenice* žalosno su, iz godine u godinu, morali konstatirati kako je nemoguće u školu prihvatiti svu djecu sposobnu za školu, a glavni su razlozi tom nepohađanju škole bili nedostatak prostorija i učitelja, čime se pobijaju uvriježena mišljenja o otporu ruralnih sredina prema školi. Uvodni dio *Spomenice* navodi: “U početku podignute ove škole polazilo je istu mladež veoma marljivo, pa i dan danas (1880. – op. S. J) se upravo dječjačka mladež natječe hrleć svojim vlastitim naginućem silno u školu, a pošto je na istoj samo jedna učiteljska sila, stoga je više puta žalosno gledati kada se dječaci koji mole da se upišu na polazak od iste odpraviti

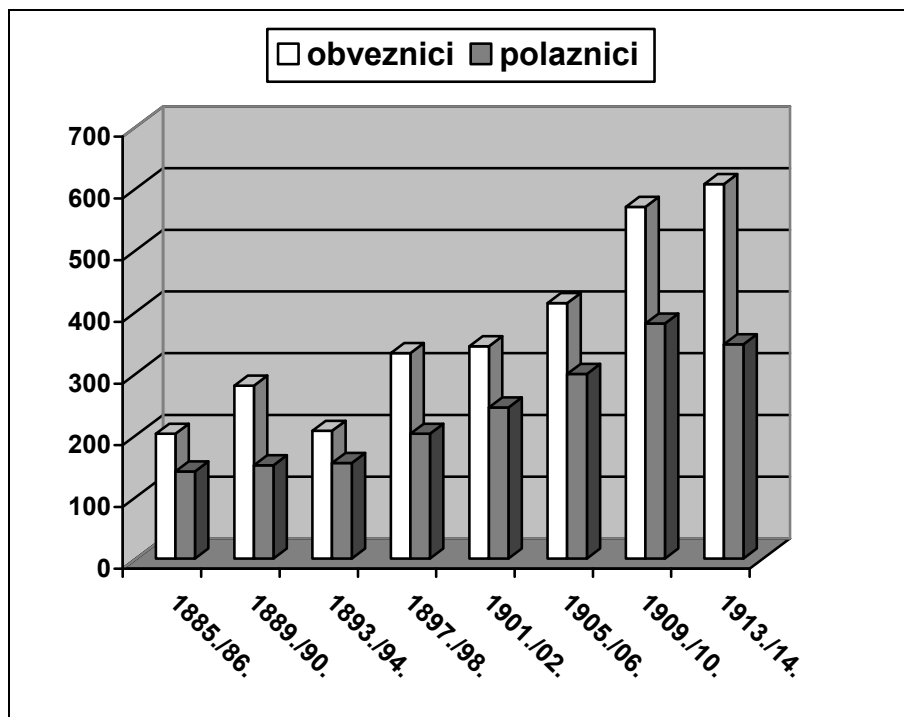
66 *Spomenica* ivanečke škole za školsku godinu 1903/04. navodi tako: „Utješljiv pojav je, šta seljaci upravo turaju djecu u školu što dokazuje i ljetošnji broj polaznika I. razreda (78 učenika – op. S. J) gdje ih je uz to neki broj odbijen, radi premalih prostorija. Narod dolaziti počima do uvidavnosti, da je škola potrebna i seljaku, i da bez one naobrazbe, što je škola podaje, ne može nitko, pa niti seljak biti.“

67 Božena Vranješ -Šoljan, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860-1918.“, *Radovi* 31, 41-53.

68 M. Gross / A. Szabo, nav. dj., 412.

moraju jer je upravo nemoguće molbi istih udovoljiti, pošto je preko 500 sposobenijaka, a polaziti može najviše samo 175 obojeg spola.“

Grafikon 1. Kretanje broja polaznika ivanečke dječjačke škole 1885./86. – 1913./14.

U šk. god. 1908./09. od pohađanja škole je “oprosteno i otpušteno 151 dijete, većinom radi premaleni prostorija, što je kod pučanstva pobuđivalo pojmljivu zlovolju, jer narod sve veću pažnju naklanja školi i sve više shvaća i cijeni njezin zadatak uz korist koju mu škola pruža.” Broj obveznika skočio je naime te godine na 565 učenika!⁶⁹

Spomenica pučke djevojačke škole broj polaznica bilježila je samo za školske godine 1899./1900.: 132 učenice, 1900./1901. 114 učenica, 1901./1902. 130 učenica i 1902./1903. 123 učenice ili u prosjeku 124 učenice koje su pohađale školu. Usporedimo li tu brojku s podatkom koji se odnosi na 1857. godinu o broju učenica koje su pohađale (tada još zajedničku) školu: 83 učenice, vidljivo je određeno poboljšanje polaska škole ženske djece, ali za potpuniju analizu i donošenje zaključaka nedostaju podaci o broju djevojčica obveznica. Godine 1857. radilo se o 188 djevojčica, što znači da je polazak bio 44,15%.⁷⁰

69 *Spomenica* ivanečke škole, 1908/09.

70 DAVŽ, *Kotarska oblast Ivanec*, Redovni spisi .43/1857.

Uspoređujući podatke *Izviješća 1884-5.* koji se odnose na gustoću pučkih škola i polazak nastave za varaždinsko nadzorništvo⁷¹ s podacima o polasku ivanečke dječake škole šk. god. 1884./85. vidljivo je da je postotak polaska nastave u Ivanec (66,2%; 210 obveznika dječaka, a polaznika 139) veći od prosjeka varaždinskog nadzorništva (iznosi 53,6%), što objašnjavam činjenicom da je Ivanec u tom razdoblju predstavljao određeno nodalno – funkcionalno središte što je bio rezultat populacijske dinamike kraja,⁷² ali i njegova gospodarstva – prvenstveno rudarstva: eksploatacije olova, cinka i posebice lignita. Uz navedeni razlog dodala bi i dobru dostupnost škole okolnim naseljima iz kojih su dolazila školska djeca, čak ako se radilo i o zimskom uvjetima. Naselje Ivanec, ipak je bilo izuzetak što se tiče polaska škola u kotaru Ivanec, a koji je bio dijelom Varaždinske županije.

I moderne pedagoške djelatnice i autorice predvođene Marijom Jambrišak pozitivno su se izražavale o napretku ženske obrazovanosti i osnivanju više djevojačke škole, ženske obrtne škole, učiteljske škole i glazbenog zavoda.⁷³

IV.

Ostalo je ipak neriješeno pitanje pristupa žena višem i visokom obrazovanju. Nedostajala je prava ženska gimnazija svršetkom koje bi se djevojke, ravnopravno s muškim kolegama, mogle upisati na željenu visokoškolsku ustanovu. Već su 60-ih godina XIX. stoljeća ugledni prosvjetni radnici, predvođeni Ivanom Filipovićem, tražili da se djevojkama pruži mogućnost pohađanja škola za više obrazovanje. Već spomenuta viša djevojačka škola u Zagrebu nije u potpunosti riješila to pitanje.

O njemu se stoga mnogo raspravljalo u novinama 80-ih i 90-ih godina XIX. stoljeća.⁷⁴ Natpisi su izražavali stavove u prilog, ali i protivljenje toj namjeri. Najveće pobornice nove škole bile su već spomenuta Marija Jambrišak i Natalija Wickerhauser.⁷⁵

Škola je konačno počela s radom 10. listopada 1892. kao Privremeni ženski licej.⁷⁶ Bila je to prva državna ženska srednja škola na području Austro-Ugarske Monarhije (mada je istog dana u Beču "Frauenverein für Fortbildung" otvorio prvu

71 *Izviješće 1884-5.*, 17 i 60.

72 Proračun općina Ivanec i Kaniža za 1870. godinu navodi podatak o „3 300 dušah”. DAVŽ, *Kotarska oblast Ivanec*, Redovni spisi 113/1870, prilog Proračun općina Ivanec i Kaniža.

73 „Majke, domovina na vas gleda”, *Napredak* 5 (1891), 70.

74 Protivljenje toj namjeri izražavale su konzervativne novine npr. *Hrvatski učitelj*. S druge strane *Napredak* u brojevima 27-31/1892. donosi raspravu Marije Jambrišak „Kako valja udesiti ženski uzgoj, da što korisniji bude po naš društveni život” gdje ona obrazlaže potrebu višeg obrazovanja za žene.

75 Natalija Wickerhauser (1853. – 1907) Rodila se u Zagrebu. U Londonu je položila ispite za engleski jezik i književnost na King's College. Vrlo aktivna kao nastavnica liceja i članica mnogih društava. Osim filoloških članaka u stranim časopisima napisala je „O direktnoj metodi u obučavanju živih stranih jezika” u *Nastavnom vjesniku* 1905. D. Franković, nav. dj., 185; Cuvaj X, 406-408.

76 „O ženskom liceju i ženskoj stručnoj školi u Zagrebu”, *Napredak* 30 (1892), 506-508.

žensku gimnaziju, ali to je bio privatni zavod),⁷⁷ ali s nekim razlikama prema muškim gimnazijama. Posebna se pažnja u njoj posvetila modernim jezicima i svjetskoj književnosti. Prva četiri razreda imala su jedinstvenu osnovu, a od petog razreda provela se trifurkacija (pedagoški smjer, "latinke" i opći smjer).⁷⁸ Učenice koje su završile pedagoški smjer bile su osposobljenje za privremene učiteljice pučkih škola. Zaključni ispit ženskog liceja nije bio ni za "latinke" jednak maturi na muškim srednjim školama pa su učenice liceja koje su htjele kasnije polaziti Sveučilište morale iznova polagati maturu na nekoj muškoj gimnaziji. Na Privremenom ženskom liceju predavale su kao honorarne nastavnice ranije spomenute Marija Jambrišak, Natalija Wickerhauser, Kamila Lucerna i Štefa Iskra.⁷⁹ Upravo će te učiteljice pokrenuti i prvu akciju s ciljem dozvole pristupa ženama na Sveučilište. Radilo se o zagrebačkom Sveučilištu Franje Josipa I. koje je imalo tri fakulteta: Teološki, Pravni i Filozofski. Spomenute su učiteljice zahtijevale mogućnost pristupa visokom obrazovanju, a to je ujedno bio i prvi glas žena u nas o tom pitanju. Zahtjev su uputile 1. listopada 1895. Akademskom senatu Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu da im omogući da kao izvanredne slušačice pohađaju predavanja kojima bi mogle "dotjerati znanje iz nekih predmeta, potrebitih [...] u zvanju učiteljice"⁸⁰ i tako još više doprinijeti obrazovnoj kvaliteti ženskog liceja u Zagrebu, prve ženske obrazovne ustanove u nas u kojoj su djevojke mogle primiti višu naobrazbu da bi se spremile za studij. Već 29. X. 1895. na prvoj redovitoj sjednici profesorskog zbora Mudroslovnog fakulteta Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu njihovoj je molbi bilo udovoljeno te su one primljene kao izvanredne slušateljice na fakultet. Dozvola za redovni studij za djevojke kod nas stigla je u obliku carskog rješenja 29. kolovoza 1901., na temelju kojeg je tadašnji vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu izdao naredbu 9. rujna iste godine po kojoj je i djevojkama omogućen upis na Mudroslovni fakultet Zagrebačkog sveučilišta.⁸¹ Na ostale fakultete žene su dobile pravo upisa tek nakon Prvog svjetskog rata.⁸² Važno je ipak napomenuti da je u vrijeme upisa prvih studentica na Mudroslovni fakultet on bio sastavljen od različitih studijskih grupa sastavljenih od predmeta društveno-humanističkih znanosti, ali i predmeta prirodoslovnih i tehničkih struka koje su prve studentice također upisivale u velikom broju, rušeći tako predrasude o tobožnjim "ženskim zvanjima", njihovim interesima i mogućnostima. U prilog toj tvrdnji govori Grafikon 2.⁸³

77 M. Ogrizović, nav. dj., 102.

78 Uz opće zajedničke predmete za sva tri odjeljenja učila su se fakultativno obilgatno: pedagogija, latinski ili engleski jezik. Njemački je bio obilgatan za sve od prvog razreda, a francuski od trećeg. Građe iz matematike i fizike bilo je nešto manje nego na muškim gimnazijama. Kemija se nije učila kao zaseban predmet, nego uz fiziku. Ostali predmeti bili su kao u drugim srednjim školama (osim što se kod hrvatskoga nije učilo staroslavenski). D. Franković, nav. dj., 186.

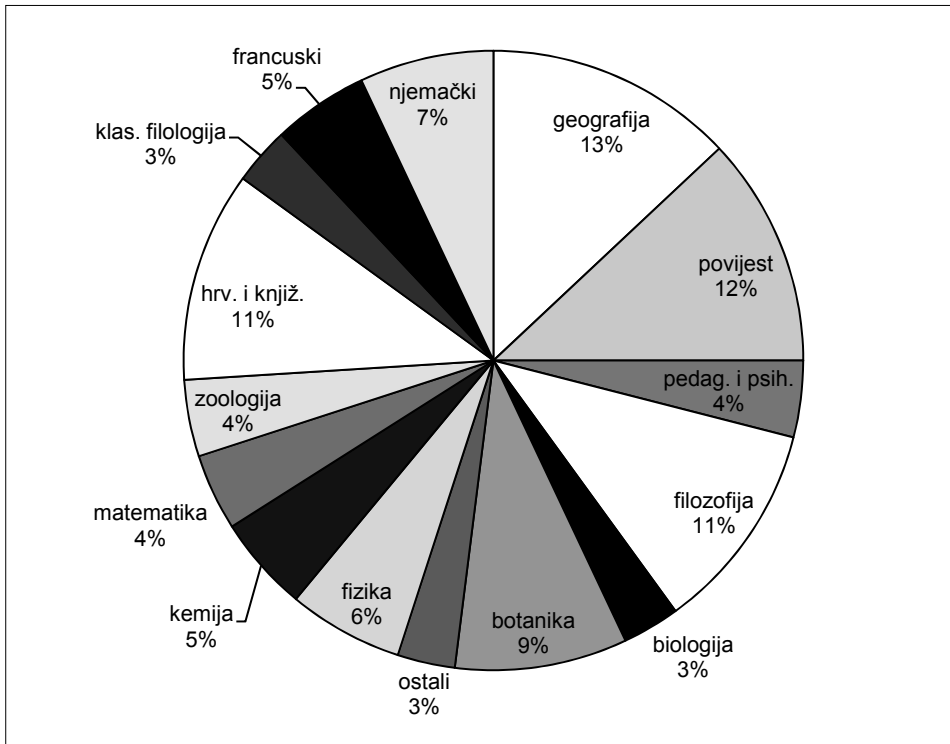
79 Isto, 187.

80 Tihana Luetić, Prve studentice Mudroslovnog fakulteta Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (Zagreb, 2002), *Povijesni prilozii*, god. 21, 167-208.

81 Isto, 167-208.

82 Žene su se od 1919. godine mogle upisati na Pravni, Medicinski i Gospodarsko-šumarski fakultet.

83 T.Luetić, nav. dj., 167-208.

Grafikon 2. Predmeti u sklopu studijskih grupa koje su studirale prve studentice Mudroslovnog fakulteta.

Gotovo trećina studentica upisivala je studijske grupe u kojima su se slušali prirodni i apstraktni predmeti (matematika) koji “ne prijanaju ženskoj ćudi”. Veoma detaljne statističke analize o prvim redovnim i izvanrednim studenticama Mudroslovnog fakulteta u Zagrebu u razdoblju 1895-1914. provela je u svom radu Tihana Luetić. Tako dobiveni podaci upravo potkrepljuju činjenicu da su mnogi stavovi o visokom ženskom obrazovanju uglavnom stereotipi i ne uklapaju se u realno stanje među ženskom populacijom na Sveučilištu. Pokazala sam to već na primjeru da su studentice u velikom broju upisivale prirodne znanosti,⁸⁴ pri analizi socijalne strukture vidljivo je da su djevojke potjecale iz različitih slojeva društva čime su razbijene tadašnje predrasude o mogućnosti studiranja samo za djevojke viših društvenih slojeva,⁸⁵ nadalje, da su bile različitih vjera i nacija (dosta bugarskih studentica zbog razmjene studenata) i da su dolazile iz različitih županija Hrvatske i Slavonije, iako je Zagrebačka županija bila najzastupljenija što ujedno ukazuje na veliko značenje i ulogu ženskog liceja u Zagrebu u procesu ženskog obrazovanja. Zanimljiv je i rezultat provedenog istraživanja o daljnjem usmjeravanju studentica koje su završile studij. U razdoblju od 1895. do

84 Vidi i kod M. Gross, „Nevidljive žene”, 59.

85 T. Luetić, nav. dj., 167-208.

1914. g. samo je 21 studentica završila studij u Zagrebu (utvrđeni su i različiti motivi studiranja), ali one su se doista usmjerile na struku jer su gotovo sve izašle ili na državni ispit za profesore srednjih škola ili na stroge ispite, tzv. *rigoroze*, čime su se usmjeravale na znanstveno bavljenje svojom strukom.

Tako su hrvatske djevojke koje su pohađale gimnaziju te završavale sveučilišne studije dobile konačno šansu da se zaposle, privređuju svojim radom i tako se same uzdržavaju, odnosno, prodirući u sferu profesionalnog, visokostručnog rada žene su ostvarile i svoju praktičnu emancipaciju. Naravno, morale su biti svjesne i posljedica toga čina jer uvriježeno mišljenje ipak je još uvijek bilo da "radeća žena" prekoračuje "granice ženstva".⁸⁶

V.

Hrvatske žene, uskraćivane u političkim, ekonomskim i društvenim pravima samo zato što su pripadale "slabijem" spolu, preko visokog obrazovanja polako ulaze u javni život putem zapošljavanja u različitim oblastima društvenog rada i pomalo čine značajnu brojku žena koje su participirale u stručnim i profesionalnim zanimanjima. U promatranom razdoblju uglavnom se radilo o učiteljicama koje su unutar svoje profesije bile izložene velikoj rodnoj diferencijaciji i u skladu s time, relativno slaboj profesionalnoj solidarnosti između spolova. Isto tako, socijalna podrška koja bi poticala njihov rad bila je vrlo slaba. Sve su to bili razlozi vrlo teškog samostalnog probitka učiteljica te su one bile prve koje su počele osnivati "ženska" strukovna udruženja u namjeri da unutar tih profesionalnih udruženja dobiju poticaj za rad i nastavak karijere. Počeci staleškog organiziranja učiteljica vode u 1896. g. kada su Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka uputile poziv hrvatskim učiteljicama za staleško udruživanje. No, organizirano djelovanje učiteljica koje je poprimilo karakter širokog pokreta širom Hrvatske s velikim uspjehom, počinje osnivanjem Kluba učiteljica 26. ožujka 1900. g. u okviru čitaonice Hrvatskog učiteljskog doma u Zagrebu.⁸⁷ To je udruženje nastojalo postići ekonomski prosperitet svojih članica i to u vremenu kada su žene u Hrvatskoj još vodile tešku borbu s tradicionalnim predrasudama koje su ih lišavale osobnih i građanskih prava počevši od prava glasa, preko ograničenog prava nasljeđivanja i slobodnog raspolaganja imovinom te naravno, pravnog položaja unutar obitelji, do mogućnosti slobodnog sudjelovanja u radnoj i profesionalnoj sferi i znatno manjeg vrednovanja, kako u okviru globalne društvene podjele rada,

⁸⁶ M. Gross, "Nevidljive žene" 63.

⁸⁷ Tomo Žalac, *Napredni pokreti i organizacije prosvjetnih radnika u Hrvatskoj 1865-1981* (Zagreb, 1983), Pedagoško-književni zbor, 68. Klub učiteljica 1904. godine dobiva novo ime i postaje *Udruga učiteljica Kraljevine Hrvatske i Slavonije* (69). Vidi i kod Cuvaj XI, 123, 168 i 171. Godine 1902. druga grupa učiteljica osnovat će *Zajednicu učiteljica*. Skupštinu je otvorila Katarina Fritz: „da se udruži, da osnuje društvo, koje će širiti opću i stručnu naobrazbu među učiteljicama, koje će zastupati i promicati njihove životne interese, ali koje se zato ipak ne će odalečiti ni od onoga pozvanja, da u zajednici s učiteljima nastoji oko svih stečevina, što unapređuju stalešku stvar.“, 174

tako i unutar pojedinih konkretnih zanimanja.⁸⁸ Iako je udruga bila zamišljena da bude nosilac emancipatorskih težnji učiteljica, ona se ipak više bavila edukativnom i još više karitativnom djelatnošću. To bi se moglo objasniti činjenicom da se to prvo profesionalno žensko društvo javilo u vrijeme kada u Hrvatskoj, zbog specifičnih uvjeta, još uvijek nije bilo dovoljno elaborirana misao o potrebi ravnopravnog, adekvatno tretiranog i vrednovanog društvenog rada žena. "Bile su takove prilike, da se ta udruga nije mogla dosada k životu privesti," Godine 1902. komentirala je M. Jambrišak. U nedostatku takve opće ideje, kao i u nedostatku svijesti o potrebi emancipacije žena putem njene profesionalizacije, društvo je izgubilo imanentne strukovne konotacije i postalo, intelektualnom radionicom za stjecanje priloga koji su sponzorirali rad prvih pravih ustanova socijalne pomoći: sirotišta, dječjih domova, bolnica i slično.⁸⁹

Uz sve navedene teškoće hrvatske su žene na prijelazu stoljeća uspjele izboriti svoje pravo na obrazovanje. Pri tome su im pomogla brojna istraživanja na polju medicine, prava i filozofije⁹⁰ koja su potvrdila činjenicu da su one za to duhovno sposobne. O jednakosti žena i muškaraca govorio je i jedan bečki cuoplet: "Žene se naziva slabim spolom, zašto i zbog čega, ne zna zapravo nitko."⁹¹

Ideal liberalnog društva podrazumijevao je slobodnog čovjeka i građanina s pravom samoodlučivanja i određivanja vlastite sudbine. Mažuranićev je *Zakon* trebao težiti upravo tome, a svoje mjesto pod suncem liberalnog društva trebala je naći i hrvatska žena. To u "hrvatskom slučaju" (ali niti u slučaju razvijene Europe) nije bilo moguće i liberalni ideali ostali su, ipak, samo ideali. Većina u društvu nije bila sazrijele za korjenite promjene. Gdje se na kraju XIX. stoljeća vidjelo svjesno uzmičanje i izbjegavanje traženja radikalnih promjena u obrazovanju žena? Po mome mišljenju, bilo je to u pogledu najvišeg stupnja ženskog obrazovanja: ženskim gimnazijama i Sveučilištu. Takvo visoko obrazovanje većina hrvatskih (ali i francuskih) djevojaka nije trebala, a niti smjela tražiti jer visoko obrazovanje nije *naravno* put žene. Visoko obrazovanje, kojim bi se tako slobodno osigurala egzistencija koja nije bazirana isključivo na "zaslužbi u tjelesnom radu" ("zaslužba iglicom"),⁹² trebalo je biti isključivo pravo čestitih kćeri iz građanskih obitelji koje se nisu uspjele udati i biti ono što im je priroda odredila, biti majke. Neudane su žene, naravno, manjina

88 D. Peić-Čaldarović, „Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918-1941)”, (Zagreb, 1997), *ČSR* god. 29, br. 3, 492. Vidi i D. Peić-Čaldarović, „Ženska posla” između obitelji i profesije, *OTTVM 7-8* (Zagreb, 1999-2000), 66-73.

89 Isto, 492.

90 „Žena nekoć i sada”, *Napredak 19* (1897), 290. Jedno od mišljenja profesora različitih sveučilišta i fakulteta bilo je i mišljenje dr. filozofije Adolfa Lassova: „Pita se, je li žena sposobna za akademijsko obrazovanje? Istim se pravom može pitati: Je li muškarac za to sposoban? Ima ih sposobnih i nesposobnih. Isto vrijedi i za žene.“

91 Jelica Bernadzikowska-Belovićeva, „Jer kad žene budu žene prave ...”, *Napredak 3* (1897), 37. „Die Frauen, die nennt man das schwache Geschlecht, warum und weg'n was, weiss keiner nicht recht!“

92 „Žena nekoć i sada”, *Napredak 18* (1897), 273. „A zar mora svaka žena tražiti zaslužbu samo u tjelesnom radu, dok muž slobodno sebi odabire zaslužbu po volji i ne rijetko i mimo svoje sposobnosti i prilike.“; „Zaslužba iglicom postaje sve to kukavijom, što više preotimlju mah šivala i strojevi.“

u svim društvima pa tako i u hrvatskom.⁹³ Upravo su takva razmišljanja izražena i kod modernih pedagoških djelatnica poput Marije Jambrišak i Neckar de Saussure. Većina se žena trebala obrazovati do te mjere da bude dobra majka. Obrazovanje hrvatske žene-majke moralo je voditi svome cilju, a to je spas Domovine i odlutale hrvatske duše. "Majke, domovina na vas gleda, te nastojte da si uzgojite kćerke za uzvišeno njihovo buduće zvanje: jer znajte, dok je u Rimu i Atheni vrljih majki bilo, bilo je i vrljih sinova i sretnih i sjajnih dana po domovini, a odnemarivši Grci i Rimljani prava obiteljska i domaći život, propadoše te ih zamjeniše barbarski narodi. U vas majke narod stavlja svu nadu, od vas izgleda svoj spas, jer nema li u narodu valjanih i uzoritih majka, ne može biti valjana i čila podmlatka".⁹⁴

Hrvatska žena dobila je tako posebnu misiju. Mora biti moderna, obrazovana, ali ujedno i žena tradicije, "majka i žena, učiteljica, ljekarnica, rodoljupka, sudinjica, svećenica ljubavi, apostolka vjere i anđeo beskrajne dobrote."⁹⁵ Sličnu su misiju imale i žene Poljakinje "kojima jedino poljski narod razdvojen i rastrojen treba da zahvali, što još živi i što drugi narodi zavidno gledaju na njegove kćeri i što pjesnici sviju naroda veličaju tu velebnu pojavu u povijesti".⁹⁶

Cjelokupno obrazovanje i odgoj hrvatskih djevojaka trebao je težiti upravo tome cilju, trebao je sve njihove tjelesne i duhovne sposobnosti razvijati prema zadacima koji ih čekaju u budućem životu.

To je **prava hrvatska žena** (istaknula S. J.), "Hrvatica dušom ko i tijelom",⁹⁷ koja će povratiti domovini i ispaćenom narodu staru slavu:

"Jer kad žene budu žene prave,
Hrvatice i dušom ko i tijelom
Povratiti će se doba stare slave
I mukotrpnom narodu nam č'jelom."⁹⁸

93 „Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti ...”, *Napredak* 27 (1892), 447. Marija Jambrišak donosi podatak o 450 501 udatih, a 555 531 neudatih žena u Hrvatskoj, odnosno izuzmu li se djeca, 438.782 neudatih žena.

94 „Majke, domovina na vas gleda”, *Napredak* 4 (1891), 51.

95 „Jer kad žene budu žene prave ...”, *Napredak* 3 (1897), 39.

96 „Jer kad žene budu žene prave ...”, *Napredak* 4 (1897), 54-55.

97 Isto, 55.

98 Isto, 55. Kiticu pjesme napisao je Miletić. Pokušaji da pronađem pjesmu u cijelosti i tako sa sigurnošću spoznam autora pjesme, za sada, nisu dali rezultata. Pretpostavljam da se radi o Stjepanu Miletiću (1868-1908), intendantu zagrebačkog Hrvatskoga narodnog kazališta (1894-1908), režiseru, dramatičaru, dramaturgu, lektoru, scenografu, kritičaru i kazališnom teoretičaru. Zaključujem to na temelju studije o Miletiću: Marko Fotez, *Stjepan Miletić. Književna studija*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda (Zagreb, 1943) i prema analizi djela: Ivo Vidan, *Engleski intertekst hrvatske književnosti* (Zagreb, 1995)

Zaključak

Ovim sam radom pokušala dati odgovor na pitanje postavljeno u uvodu – uočavaju li se pozitivno vrednovane promjene glede obrazovanja, prvenstveno žena, u hrvatskom društvu na prijelazu u XX. stoljeće, nakon Mažuranićeva Zakona o osnovnom školstvu?

Njegovim je zakonom bitno poboljšan položaj žena u obrazovanju, a to je posebno bilo vidljivo u emancipaciji učiteljica, ukidanju razlika između seoskih i gradskih škola, boljem pohađanju škola, povećanju broja djevojčica-polaznica. Nejednakost u obrazovanju ostala je ipak prisutna, pogotovo u sferi visokog obrazovanja. Modernizacija školstva, a s njom i emancipacija žena, bile su u “hrvatskom slučaju” djelomične. Još uvijek su postojali jaki tradicionalno-patrijarhalni odnosi koji su opravdanje nalazili u nepromjenjivim prirodnim osobinama žena, a one isključuju sposobnost žena za slobodu i obrazovanost. Na taj su način liberalne ideje, koje proklamira moderno društvo, o slobodi svih ljudi da upravljaju svojom vlastitom osobom i imetkom, ostale samo ideje. Žena ni u kom slučaju nije mogla raspolagati obiteljskom imovinom, a o pravu glasa (osim relativno malobrojnih pojedinaca) da i ne govorimo. U “hrvatskom slučaju”, kada je domovina bila u opasnosti, žena je morala biti obrazovana da bude majka i da čuva tradicionalne vrijednosti. Ustupak je jedino moguć u slučaju neudatih žena.

Obrazovana majka morala je odgajati nacionalno osviještenu djecu koja će sutra biti brana i štit domovini, ali istovremeno ona je svoju obrazovanost – da bi bila **prava žena** (istaknula S. J.) – morala gledati “iz daljine” i zanemariti je jer se u postojeće norme muškog društva nije smjelo dirati.

Zaćaran krug! Ima li konačno Domovina muški ili ženski predznak?

To je još jedan dokaz da je reforma školstva u Hrvatskoj mogla biti samo djelomično provedena zbog specifičnih prilika hrvatskog društva. Tješimo se time, da su u to doba i u Europi liberalni ideali teško postajali stvarnost što je vidljivo i na razmatranom primjeru Francuske, ali i primjerima drugih razvijenih zemalja, primjerice Engleske i Njemačke u kojima je tek nekoliko godina ranije učinjen pomak na području višeg obrazovanja žena.

Izvori i literatura

I. Izvori:

a) neobjavljeni

Arhiv OŠ Ivanec

Contractus, kopija originala

Spomenica djevojačke škole u Ivancu

Spomenica ivanečke dječjačke škole

Državni arhiv Varaždin (DAVŽ)

Kotarska oblast Ivanec (redovni spisi)

b) objavljeni

- Basariček, Stjepan, "Naobraženje učiteljica i višja djevojačka učiona u Zagrebu", *Napredak* 21 (1873)
- Isti, *Pedagogija, I. dio: Uzgojoslovje* (Zagreb, 1880)
- Isti, *Pedagogija, III. dio: Posebno obukoslovje* (Zagreb, 1884)
- Isti, *Pedagogija: Povijest pedagogije* (Zagreb, 1916)
- Isti, *Pedagogija, III. knjiga: Posebna nauka o obuci* (Zagreb, 1917)
- Bernadzikowska–Belovićeva, Jelica, "Jer kad žene budu žene prave", *Napredak* 3-4 (1897)
- Cuvaj, Antun, *Grada za povijest školstva VI.* (Zagreb, 1911), X. i XI. (1913)
- Gall, Josip, *Uzor-djevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem* (Zagreb, 1881)
- Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1884-5. (Zagreb, 1886)
- Jambrišak, Marija, "Majke, domovina na vas gleda", *Napredak* 4-5 (1891)
- Ista, "Kako valja udesiti ženski uzgoj, da što korisniji bude po naš društveni život", *Napredak* 27-31 (1892)
- Ista, "Žena nekoć i sada", *Napredak* 18-21 (1897)
- Kopsa, Nikola, "O ženskom uzgoju u našim školama", *Napredak* 16 (1892)
- Kuničić, Marija, "Kako treba da se udesi uzgajanje ženskog naraštaja prema onoj Fenelonovoj: 'Od ničesa nije u djevojaka zazivati toliko, koliko od taštine'", *Napredak* 31-33 (1894)
- "O ženskom liceju i ženskoj stručnoj školi u Zagrebu", *Napredak* 30 (1892), "O emancipaciji žena", *Napredak* 19 (1892)
- Pedagogijska enciklopedija (Zagreb, 1895-1906)
- Pedagoška hrestomacija (Zagreb, 1913)
- Trstenjak, Davorin, *Dobra kućanica* (Zagreb, 1880)
- Isti, "Djevojački uzgoj", *Napredak* 19 (1892)

Literatura

- Boban, Branka, "Stradanje žena u Prvome svjetskom ratu. Zauzimanje Stjepana Radića za pravo glasa žena i njihov ravnopravan položaj u društvu" (Zagreb, 2001), *Kruh & ruže* 15
- Feldman, Andrea, "Posljednjih tisuću godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest", *Otvim* 7-8 (Zagreb, 1999. – 2000), 30-36.
- Filipčić–Maligec, Vlatka, "Žensko lice preporoda", *Otvim* 7-8 (Zagreb, 1999.–2000), 56-65.
- Fotez, Marko, *Stjepan Miletić* (Zagreb, 1943)
- Franković, Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb, 1958)
- Gross, Mirjana, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća* (Zagreb, 1981)
- Ista, *Počeci moderne Hrvatske* (Zagreb, 1985)
- Ista, "Nevidljive žene", (Zagreb, 1993), *Erasmus* 3, 56-65.

- Gross, Mirjana, Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu* (Zagreb, 1992)
- Hays, Meghan, “Valjane majke” i “blage kćeri”. Odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj 19. stoljeća”, (Zagreb, 1996), *Otvor* 4/1-2, 85-95.
- Hrvatski leksikon, II. svezak (Zagreb, 1997)
- Luetić, Tihana, “Prve studentice Mudroslovnog fakulteta Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu”, (Zagreb, 2002), *Povijesni prilozi* god. 21, 167-208.
- Ograjšek, Ida, “Rod i povijest u zapadnoj Europi”, *Kruh & ruže* 15 (Zagreb, 2001), 21-25.
- Ogrizović, Mihajlo, *Marija Jambrišak* (Zagreb, 1979)
- Peić-Čaldarević, Dubravka, “Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija” (Zagreb, 1996), *Radovi*, vol. 29, 273-287.
- Ista, “Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918-1941)” (Zagreb, 1997), *ČSP*, god. 29, br. 3, 491-503.
- Ista, “Ženska posla” između obitelji i profesije”, *Otvor* 7-8 (Zagreb, 1999-2000), 63-73.
- Rumenjak, Nives, “Još uvijek nevidljive – ali priznate!”, *Kruh & ruže* br. 15 (Zagreb, 2001), 4-6.
- Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb, 2002)
- Vidan, Ivo, *Engleski intertekst hrvatske književnosti* (Zagreb, 1995)
- Vranješ–Šoljan, Božena, “Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.–1918.”, *Radovi* 31, 41-53.
- Wallach Scott Joan, “Rod i politika povijesti”, *Kruh i ruže* br. 15 (Zagreb, 2001), 54-59.
- Zaslužni Hrvati XIX. stoljeća (Rijeka, 1992)
- Žalac, Tomo, *Napredni pokreti i organizacije prosvjetnih radnika u Hrvatskoj 1865-1981.* (Zagreb, 1983)
- Župan, Dinko, “Uzor-djevojke“: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. stoljeća (Zagreb, 2001), *ČSP* br. 2, 435-452.